

Frunttimmer och fallna kvinnor

Ett ertappande i Helsingfors fattigregioner 1860

ALEXANDRA RAMSAY

”Apropos de fattiga; wid Fruntimmersföreningens senaste direktionmöte yppades så upprörande drag af sederförderf bland en del af de lägre folkklasserna, att man frågar sig sjelf, om wi närmar oss ett nytt barbari”. Den här bistra utsagan ingick i en passus i Zachris Topelius veckokronika i *Helsingfors Tidningar* den 10 mars 1860. Den var insmugen mellan prat om väder och vind och en anekdot om de österbottniska timmermän som det på grund av den livliga byggnationen fanns gott om i staden. Från vinterkylan och de fattigas behov av ved gled diskussionen över till följande ämne. Till synes oförskyllt snuddade författaren vid en av samhällets mest grannliga frågor: prostitutionen. Sedefördärv var ett av de ord med vilka det tabubelagda då kunde omtalas i offentligheten. Bakom uttrycket sedefördärv kunde förvisso dölja sig allt slags misär eller brottslighet. Den här gången var det dock fråga om att ”mödrar drifwa handel med sina döttrar” och ”män lefwa på sina hustrurs vanära”.¹

Den lilla rapporten väckte stor uppmärksamhet, dels på grund av ämnet, dels och framförallt för att nyhetskällan utgjordes av en grupp så kallade bildade kvinnor. Notisen blottade en skuggsida i samhället, men också att kvinnor hade ingående kännedom om saker

¹ 'Veckan', *Helsingfors Tidningar* 10.3.1860/30.

som det allmänt ansågs att inte ens kunde föras på tal i kvinnosällskap.

Strax efter det att föreningens upplysningar publicerats tog stadens prästerskap kontakt med föreningen och lovade ta sig an själavården i stadens fattigregioner bättre än tidigare.² När föreningen inte nöjde sig med det här beskedet, utan medlemmarna också själva ville skrida till åtgärder genom att grunda ett skyddshem för fallna kvinnor, ingrep ytterligare personer som hade inflytande över föreningen. Kvinnornas verksamhetslust kanaliserades till andra projekt. Vad hade Fruntimmersföreningen egentligen uppdragat och varför avstyrdes planerna på ett skyddshem?

Topelius nyhetskälla, Fruntimmersföreningen i Helsingfors, var 1860 stadens största och aktivaste filantropiska förening för kvinnor. Såsom redan namnet antydde var det en förening för kvinnor som tillhörde ståndspersonerna i samhället. Sekreterare och skattmästare i föreningen var dock vid den här tiden män. Författaren och journalisten, sedermera professorn i historia Z. Topelius valdes 1853 att omhändera det förra förtroendeuppdraget. Han innehade sekreterarposten i 13 år.³

Föreningens främsta ändamål var "att hafva en christelig omvårdnad om qvinnor och barn af den fattigare folkklassen i staden". I det här syftet gjorde föreningens styrelsemedlemmar eller direktorer hembesök hos de fattiga i staden. Till principerna hörde att endast undantagsvis utdela direkta penningunderstöd, mat eller mediciner. Fattiga kvinnor som ansågs vara skötsamma fick däremot av föreningen arbetslön mot att de tillverkade grövre handarbeten vilka sedan såldes på föreningens försorg.⁴

Genom den här hjälpen till självhjälp profilerade sig föreningen gentemot stadens fattigvårdsdirektion som huvudsakligen, på de fat-

² Fruntimmersföreningen i Helsingfors årsberättelse 1860, Topelius handskrivna version, Helsingfors stadsarkiv (HSA), publicerad version *Helsingfors Tidningar* 29.12.1860/186.

³ Elsa von Born, *Fruntimmersföreningen i Helsingfors r.f 100 år*, Helsingfors 1948.

⁴ Fruntimmersföreningen i Helsingfors stadgar 1848, årsberättelser 1848–1860, HSA.

STADGAR

för

FRUENTIMMERS FÖRENINGEN

HELSINGFORS.

HELSINGFORS,
hos J. Simonsén, tryckeri
1848.

Fruentimmersföreningen i Helsingfors hade till uppgift att "hafva en christelig omvårdnad om qvinnor och barn af de fattigare folkklasserna i staden". Emellertid väckte det uppståndelse då föreningen ämnade ta sig an prostituerade kvinnor. På bilden Fruentimmersföreningens tryckta stadgar från 1848.

tigas egen begäran, utdelade penningunderstöd till nödställda, som efter prövning befanns vara skötsamma. Föreningen var inte inkorporerad i stadens fattigvård, men var ofta fattigvårdsdirektionen behjälplig genom bistå med information om understödstagarnas hemförhållanden. I samråd skötte föreningen och direktionen även utackordering av fattiga barn till välkända familjer i staden. Fruentimmersföreningen upprätthöll dessutom en handarbetskola för fattiga flickor.⁵

Föreningen präglades av det stadssamhälle där den verkade. Den var hierarkiskt organiserad enligt vedertagen modell. I dess styrelse satt 15 ledamöter som alla tillhörde stadens högsta sociala skikt. Sagt

⁵ von Born, s. 3.

med andra ord var de gifta med eller på annat sätt besläktade med män inom storfurstendömet och huvudstadens förvaltning, universitet, kyrka och handel. De flesta styrelsemedlemmar var gifta kvinnor i en ålder omkring eller över 40 år. Yngre kvinnor som tillhörde föreningen och kvinnor i föreningen som inte tillhörde de högsta samhällsskikten fick biträda styrelsemedlemmarna, de förra i skolan för fattiga flickor och då föreningen ordnade lotterier och de senare vid fattigbesöken.⁶

Kvinnor som tog sig an det filantropiska värvet utgjorde således en kontaktlänk mellan, vad de själva kallade, de rikare och de fattigare folkklasserna eller, uttryckt med en annan samtida terminologi, bättre och sämre folk i staden.

”Helsingfors vet inte vilken otrolig förnedring av last och brott det bär i sitt sköte”, menade Topelius i veckokrönikan då han skrev om Fruntimmersföreningens iakttagelser. Han tillade att det ibland var nödvändigt att för de bildade klasserna blotta samhällets skuggsidor. Så hade han även tidigare gjort, i sina socialreportage, till exempel den gången han i *Helsingfors Tidningar* följde med kämnersrättens behandling av ett mord i stadens fattigregioner eller då han skrev ”Huru de fattiga bo i Helsingfors”. Sannolikt var det även då iakttagelser av fruntimmersföreningens direktiser som inspirerat dess sekreterare till reportagen även om han inte nämnde det. Artiklarna gav ingående och detaljerade beskrivningar av social misär. I det aktuella fallet menade Topelius dock att det handlade om saker som inte närmare kunde beskrivas i offentligheten.⁷

Prostitution var strängt förbjuden och straffbelagd i lag, i likhet med att bedriva bordell. Verksamheten tolererades ändå som ett nödvändigt ont, som myndigheterna strävade till att hålla inom vissa ramar. ”Hos oss tolereras numera prostitution men den är inte legaliserad och således inte heller beskattad”, hette det i en av Finska Läka-

⁶ Fruntimmersföreningen i Helsingfors, årsberättelser 1848–1860, HSA.

⁷ ’Veckan’, HT 10.3.1860. Paul Nyberg, *Zachris Topelius. En biografisk skildring*, Helsingfors 1849, s. 307–312. Topelius ”diarier” 1857–1860, Helsingfors Universitetsbibliotek (HUB). Valfrid Vasenius, *Zacharias Topelius. Hans lif och skaldegering* IV, Helsingfors 1924, s. 46.

resällskapet 1875 publicerad utredning om prostitutionen i Helsingfors. Prostitutionsväsendet i Helsingfors var, liksom i andra städer i Finland, till 1875 ordnat utan något enhetligt lagligt arrangemang. Det fanns bara överenskommelser mellan medicinalverket, länens guvernörer samt polis och läkare. Huvudsakligen baserade arrangemangen sig på att prostitution skulle tolereras, såsom vilket som helst annat näringsfång, så länge de prostituerade underkastade sig regelbundna sanitetskontroller. Om någon könssjukdom uppdagades fråntogs kvinnorna sin rätt att fortsätta verksamheten. De kvinnor som tillfrisknade efter kvicksilverbehandling på kurhus eller sjukhus, kunde återta verksamheten. Prostitution som inte utövades som yrke kallades hemlig prostitution och tolererades inte. Polisen hade rätt att omhänderta misstänkta personer och föra dem att besiktigas av läkare eller barnmorskor. Den senare formen av prostitution kunde också bestraffas med spinnhusvistelse.⁸

På administrativ väg utfärdades 1875 enhetliga föreskrifter angående övervakningen av de prostituerade i större städer i landet. Den så kallade reglementerade prostitutionen fick härigenom offentlig sanktion. 1908 avskaffades reglementeringssystemet. Bestämmelsernas art visar att myndigheterna bekymrade sig mer för spridningen av könssjukdomarna än för prostitutionen som ett socialt eller moraliskt problem.⁸

Vid den här tiden förekom uppgifter om prostitution ännu mycket knapphändigt i offentligheten, till exempel i tidningarna. Liksom bordellerna skulle ligga undanskymda i stadens utkanter och polisen skulle omhänderta dem som ägnade sig åt gatuprostitution, skulle inte heller verksamheten på annat sätt uppmärksammas. Öppet talades det i helsingforstidningarna om prostitution först i slutet av 1860-talet. Vid den här tiden började i tidningarna i allmänhet också

⁸ D. Th. Forssman, 'Om prostitutionen i Helsingfors och medlen att hämma den veneriska smittan', *Finska Läkaresällskapets handlingar XVI 1874*, Helsingfors 1875. F.J. Rabbe, 'Historiska Uppgifter om Veneriska Smittan i Finland, samt åtgärderna till dess förekommande, hämmande och utrotande intill år 1849', *Finska läkaresällskapets handlingar IV:2*, Helsingfors 1849. Heikki Waris, 'Huvudstads-samhället', *Helsingfors stads historia III:2*, Helsingfors 1950, s. 184–187. Sven-Erik Åström, 'Stadssamhällets omdaning', *Helsingfors stads historia IV:2*, Helsingfors 1956, s. 250–255.

införa varningar för personer som försökte locka flickor från Finland till "osedlighetsnästen" i Petersburg. En egentlig debatt om prostitution började föras i pressen först under 1880-talet.⁹

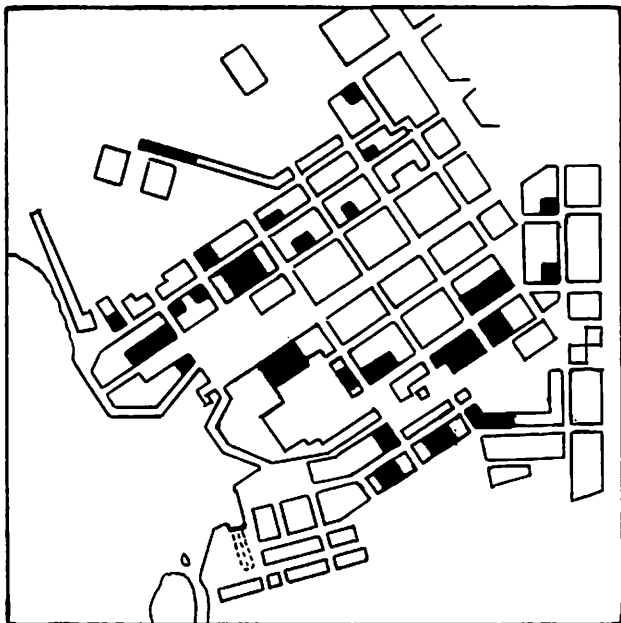
Myndigheterna fick dock redan under 1840-talet upp ögonen för prostitution som ett problem, särskilt i Helsingfors och Åbo. En tilltagande spridning av könssjukdomar hade noterats. Antalet veneriska fall som kom under sjukhusbehandling i Helsingfors ökade markant i början av 1840-talet och sedan åter i slutet av 1860-talet, då 38–39 % av alla patienter på stadens samtliga sjukhus låg på avdelningen för veneriskt sjuka. I Helsingfors var antalet utom äktenskapet födda barn under 1840- och 1850-talet också större än någonsin tidigare eller senare, vilket var ett uttryck för att det fanns ekonomiska eller andra hinder för ingående av äktenskap vilket ofta sammanhänge med utbredd prostitution.¹⁰

Helsingfors, som 1860 hade drygt 20 000 invånare, hade ända till 1865 en kraftig manlig majoritet.¹¹ Staden var förvaltningscentrum i storfurstendömet, här fanns universitetet och ryska trupper var förlagda i staden. Stadsbilden präglades av män i uniform. Den livliga nybyggnadsverksamheten lockade till sig manlig arbetskraft. Topelius hade ju också i veckokrönikan uppmärksammat de österbottniska timmermännen; vid den här fanns det gott om dem i staden, liksom även av olika slag av dagsverkskarlar. Inflyttningen ökade ytterligare stadens mansöverskott och även efterfrågan på det slags nöjen och kärlek som krogar och bordeller erbjöd. I Helsingfors fanns däremot inte, förrän på 1870-talet, fabriker som i någon större utsträckning kunde erbjuda kvinnor arbete. När läkare tillfrågades uppgav de 1844 bland orsakerna till de tilltagande könssjukdomarna och prostitutionens utbredning främst ett allmänt moraliskt förfall samt lösaktighet och självsvald hos "den tjenande klassen". För Helsingfors del

⁹ Max Engman, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*, Helsingfors 1983, s. 381. Armas Nieminen, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto ja seksuaalikäytöksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*, Turku 1951, s. 11–31, 90–92.

¹⁰ Rabbe, s. 158–169. Martti Ruuth, 'Församlingarna', *Helsingfors stads historia* III:2, Helsingfors 1950, s. 418. Waris, 'Huvudstadssamhället', s. 15.

¹¹ Waris, 'Huvudstadssamhället', s. 15.

Varje större stad har sina berömda kvarter. De svarta fälten på Kartan visar att "otuktensnästena" i början av 1870-talet var belägna i Helsingfors sydvästra delar, i Rödbergs- och Sandvikstrakten. Heikki Waris karta baserar sig på sanitetsbyråns journaler och utarbetades för kapitlet "Huvudstadssamhället" i *Helsingfors stads historia* (del III:2, 1950).

uppgavs dessutom att den studerande ungdomen i staden var ett problem. Studenter antogs vara smittobärare, något som Collegium Medicum emellertid avvisade i en svarsskrivelse.¹²

Heikki Waris har hävdats att sedeslöshetens stora utbredning just vid mitten av seklet hade ett samband med Helsingfors ställning som garnisonsstad och med att den i Helsingfors förlagda ryska militären växte i antal under 1840- och 1850-talet. Jussi Kuusanmäki har också belyst vissa mörkare sidor av förbindelserna mellan krigsfolket och civilbefolkningen. Han konstaterar dock, med stöd av ett statistiskt material sammanställt 1898 av den ryska militärläka-

¹² Rabbe, s. 162, 165.

ren Lasarevitsch, att lokalhistoriska verk ofta felaktigt framhåller just den ryska militären som bärare av syfilis. Lasarevitsch kom till att de finländska trupperna oftare än de ryska led av sjukdomar, vilkas utbredning förutsatte förbindelser med det civila samhället.¹³

Varken garnisonerna eller universitetet ville således vidkännas att deras medlemmar skulle ha burit skulden för spridningen av könsjukdomar. Alla stadens mansdominerade kollektiv bidrog emellertid, åtminstone indirekt, till att prostitution förekom. Deras medlemmar var storkonsumenter av det slags tjänster som oftast utfördes av ensamstående kvinnor, pigsysslor såsom tvättning, städning och matlagning, upppassning på krog, tvättning och badning. Enligt utredningar som gjordes i Helsingfors 1888 och 1905 angående de prostituerade bakgrund, var de endast undantagsvis gifta. Omkring hälften av de yrkesmässigt prostituerade hade tidigare varit tjänarinnor. Den näst största kategorin hade saknat yrke innan de blev prostituerade, bland de övriga fanns tidigare fabriksarbeterskor, sömmerskor, uppasserskor, tvätterskor och baderskor. Bland de så kallat hemligt prostituerade, de som inte hade anmält sig på besiktningsbyrån för regelbundna kontroller och de som hade verksamheten som en bisyssla och inte heller gick regelbundet på kontroll, dominerade samma yrkesgrupper, således kvinnor som utförde illa betalda, tunga, slitsamma och ofta säsongsbundna arbeten.¹⁴

De prostituerade bakgrund i Helsingfors vid mitten av förra seklet har inte utretts, men sanitetsbyråns journaler ger en fingervisning om verksamhetens omfattning. 1847 inrättades i Helsingfors en liten byrå där prostituerade och personer som misstänktes för prostitution eller för att vara bärare av venerisk smitta regelbundet skulle besiktigas. Enligt Waris utredning besiktigades på sanitetsbyrån under den aktuella tiden i medeltal varje månad cirka hundra yrkesmässigt pros-

¹³ Jussi Kuusanmäki, 'Den finska garnisonsstaden 1809–1917. Några aspekter', Gunnar Artéus och Kari Selén (red.), *Den nordiska garnisonsstaden*, Historiallinen Arkisto 92 (1988), s. 131. Waris, 'Huvudstadssamhället', s. 15.

¹⁴ Axel Cedercreutz, 'Om prostitutionen i Helsingfors', *Finska Läkaresällskapets handlingar* XLVII:1, Helsingfors 1905. *Komitébetänkande* 1891:6, från komitén för afgifvande af förslag rörande prostitutionen och de veneriska besiktningarna, Helsingfors 1891.

tituerade kvinnor och ett femtiotal kvinnor som polisen misstänkte för att bedriva prostitution i hemlighet.¹⁵

Enligt en annan undersökning, utförd för ett komitébetänkande som utkom 1891, besiktigades 1888 i Helsingfors, regelbundet, 61 yrkesprostituerade och dryga 400 kvinnor som misstänktes för temporär eller hemlig prostitution. De flesta kvinnor som kom på kontroll, med eller utan poliseskort, var unga, under 25 år. I komitébetänkandet nämndes att 38% av dem som idkade yrkesmässig eller temporär och hemlig prostitution i Finland var mellan 17 och 21 år, många var till och med ännu yngre.¹⁶

Vad fruentimmersföreningens medlemmar visste om dessa förhållanden är det inte möjligt att säga med säkerhet. Arvid Järnefelt skrev i *Mina föräldrars roman* att hans mor, född 1839, ännu vid fyrtio års ålder inte visste vad en prostituerad var. En av Elisabet Järnefelts frubekanta hade en dag upprörd berättat att hennes son råkat ut för en skandal. Pojken hade varit på hemväg från konventet i sin skola vid elvatiden på kvällen. Då han korsade Esplanaden hade han fått påträngande sällskap av en fint klädd dam, som bröt på stockholmska, men betedde sig högst opassande, hade velat gå i armkrok med honom, dragit honom tätt intill sig och gjort honom endel förslag. Elisabet frågade om flickan kanske hade varit berusad. — ”Inte alls svarde frun. ”Utan tänk vad jag har fått höra, och det till på köpet av min egen pojke! Kvinnan var en prostituerad”. — ” Vad vill det säga ”, frågade Elisabet. Hon upplystes i frågan av väninnan och av sina söner. Strax då hon hade blivit på det klara med vad det var frågan om, samt fått veta att hennes söner redan som skolgossar vetat var några av stadens bordeller låg, beslöt hon sig för att ansluta sig till dem som avsåg att grunda en förening mot den reglementerade prostitutionen. Föreningen Federationen som grundades i Helsingfors 1879 fungerade enligt modell av en engelsk organisation med samma namn.¹⁷

¹⁵ Waris, 'Huvudstadssamhället', s. 184.

¹⁶ *Komitébetänkande* 1891:6, s. 26, 39–40, 54–57 jfr. Cederqreutz, 'Om prostitution i Helsingfors'.

¹⁷ Arvid Järnefelt, *Mina föräldrars roman* 2–3, Helsingfors 1988, 1989, s. 181–183. Åström, 'Stadssamhällets omdaning', s. 251.

Så ovetande om saken som Elisabet Järnefelt uppgavs vara, var Fruntimmersföreningens medlemmar inte, knappast ens före iakttagelserna 1860. Till exempel gick samma år Topelius kortroman om studenter i Helsingfors, 'Vincent vågbrytaren' som följetong i *Helsingfors Tidningar*. I den talas om nattliga besök i den beryktade "Gröna Villan" i Djurgården och i andra ökända värdshus i staden "dit fruntimmer nästan aldrig kom".¹⁸ Fruntimmersföreningens äldre medlemmar var dessutom så gott som alla husmödrar med tjänstefolk. Till deras uppgifter hörde att övervaka särskilt de kvinnliga anställdas sedlighet. Pigorna skulle inte få röra sig ute nattetid och det var också husmors sak att upptäcka om de eventuellt var bärare av någon könssjukdom. I så fall kunde de avskedas.¹⁹

Det kan till och med konstateras att Fruntimmersföreningen möjligen hade kännedom till och med om sådant som inte ens myndigheterna visste om. Polis och läkare gjorde, såsom i våra dagar, hembesök främst då de kallades till platsen. Föreningsmedlemmarna kunde däremot regelbundet, med arbetsutdelningen eller gåvor som förvändning, gå in till de fattiga och samtala med dem. Fruarna utsträckte dessutom sin verksamhet också till de av stadens utkanter som ännu inte hörde till det stadsplanerade området, vilket myndigheterna inte alltid gjorde.²⁰ I årsberättelsen 1860 konstaterades att fruarna, framledes då de uppdagade brott av den i krönikan omnämnda karaktären, "utom sin egen direkta mellankomst där sådant är möjligt", även skulle underrätta myndigheterna om vad de hade erfarit.²¹

Utan tvivel kan det konstateras att de av föreningens medlemmar som avlade besök i fattigkvarteren fick uppleva sådant som upprörde dem och som troligen skulle ha upprört många andra av stadens invånare. Årsrapporterna vittnar om en stor fattigdom med åtföljande

¹⁸ 'Vincent Vågbrytaren', *Helsingfors Tidningar* 1860/145, 147 (besök i "otukt-nästen"). L. L. Laurell, *Minnen från skolan och universitetet*, Stockholm 1877, s. 20–23.

¹⁹ Rabbe, s. 139, 144, 164, 168. Legostadga för husbönder och tjänstehjon 30.1.1865.

²⁰ Fruntimmersföreningen i Helsingfors, kartor över föreningens distrikt. HSA. Ruuth, s. 421. Heikki Waris, 'Fattigdom och fattigvård', *Helsingfors stads historia* III:2, Helsingfors 1950, s. 219–227.

²¹ Fruntimmersföreningen i Helsingfors, årsberättelse 1860, otryckt version HSA.

trångboddhet i ohygieniska förhållanden som förskräckte besökarna. Hembesöken, konfrontationerna med misären, ingav obehag och skuldkänslor. Många gånger var besökaren dessutom inte alls välkommen. Föreningens direktriser underlät ofta besöken hos de fattiga.²²

Det fanns dock vissa eldsjälur inom styrelsen som år efter år ställde upp för nyval och som också åtog sig hembesök i de distrikt i staden som ansågs vara de allra besvärligaste. Bland de plikttrogna fanns 1860 fru Cecilia Lindroos med det "ganska mödosamma" tolfte distriktet, Rödbergen och Rödbergsdälden, på sin lott och mademoiselle Lina Borgström med det "mycket mödosamma" trettonde distriktet, yttersta delen av Kampen öster om Lappviken och begravningsplatsen.²³

Då kommerserådninnan Cecilia Lindroos eller mamsell Lina Borgström, dotter till kommerserådet Henrik Borgström, gick på fattigbesök för föreningens räkning gick de till de trakter där de flesta av stadens omkring tio bordeller låg. Waris har med hjälp av journalerna i stadens sanitetsbyrå visat hur "otuktsnästena" var koncentrerade till stadens södra periferi, Rödbergstrakten, nedre ändan av Roberts- och Nylandsgatorna, Sandviken, Lappviks- och Malmgatorna. "Decennium efter decennium funnos de på samma plats och inverkade bestående på sin omgivning. . . Varje glädjehus hade sitt eget smeknamn: Alhambra, Eldorado, Filadelfia, Mesopotamien, London, Paris, Gröna helvetet. . ." ²⁴

Det fanns bordeller av två slag. Vad polisen klassificerade som första klass horhus och som det fanns mest av, befolkades främst av svenskor från Stockholm. Kvinnorna kunde visa sig på gatorna "målade och i granna kåder". I andra klass bordellerna var det finskor som sålde sin kropp.²⁵ I samma trakter där bordellerna fanns, bodde dessutom kvinnor som skilt för sig sysslade med prostitution, mest som en bisyssla. De som verkade enskilt ansågs befinna sig allra lägst på förnedringens trappstege. I Rödbergen och omkring Kampen

²² Fruentimmersföreningen i Helsingfors, årsberättelser, otryckt version HSA.

²³ Fruentimmersföreningen i Helsingfors, årsberättelse 1959, HSA.

²⁴ Waris, 'Huvudstadssamhället', s. 184-187.

²⁵ Forssman, s. 178-180.

År 1868 ingick denna scen från Esplanaden i studenttidningen *Savo-Karjalainen*. En elegant klädd dam, med cigarett i handen, har fångat en herremans uppmärksamhet. I bakgrunden till vänster skymtar Catanis populära konditori. Damens blick säger: "Följer ni med?" Den insatta visste att den kategori storstadsinnevånare som man och man emellan kallas de dyra ludren rörde sig i Esplanadparken och även avtecknade sig bland gästerna på Catani.

bodde också många av de "värdshusflickor och lösa qvinnor" som polisen regelbundet höll under uppsikt.²⁶

Veterligen gick fruntimmersföreningens medlemmar aldrig in i bordellerna för att där idka sin upplysningsverksamhet, även om sådant redan vid den här tiden förekom till exempel bland filantroper

²⁶ Waris, 'Huvudstadssamhället', s. 184–187.

i England.²⁷ Det är dock inte troligt att det helt skulle ha undgått direktriserna att prostitution förekom. Trängsel, fattigdom, sjukdom och otukt var intimt sammanknippade med varandra. Enligt ett exempel ur Waris undersökning om bostadsförhållandena i huvudstadssamhället under den aktuella tiden, bodde hos en stenhuggaränka på Rödbergsslutningen ett par av stadens fattighjon i samma kyffe som en prostituerad kvinna med sina oäkta barn.

De av direktriserna som gick in i de fattigas bostäder såg eller fick nog höra om det mesta som försiggick i kvarteren. I många fall såg de kanske dock mera än vad som fanns att se. Sexuell kontakt utanför äktenskapet och att få barn utan att vara gift var för en borgerskapsfamilj lika med katastrof. Normerna bland de fattiga är inte lika väl undersökta, men det är bekant att de utomäktenskapliga barnen var långt vanligare i stadens fattigkvarter än i innerstaden och långt vanligare bland tjänstefolk än bland herrskap och att de oäkta barnen inte alltid, i de förra fallen, innebar en katastrof, åtminstone inte i moraliskt hänseende.²⁹

På årsmötet i december 1860 beslöt Fruentimmersföreningen i Helsingfors i alla fall att börja ägna särskild uppmärksamhet just åt de fattiga som "levde i större moraliskt än fysiskt förfall". I årsberättelsen, avfattad av Topelius, tillades: "Detta [osedligheten] kan inte fortfa, ej heller avhjälpas med blotta polisstadgor, äfwen om dessa skulle vinna en allmännare tillämpning. Kristendomens och upplysningens milda händer måste räckas för att lyfta dessa olyckliga ur deras förnedring och vårdas som samhällets sjuka barn".³⁰

Inget konkret avhandlades på mötet, men i ett brev som Topelius skrev en månad senare framgår det att det inom föreningen fanns

²⁷ F.K. Proschaska, *Women and Philanthropy in 19th Century England*, Oxford 1980, s.182 ff.

²⁸ Waris, 'Huvudstadssamhället', s. 186–187.

²⁹ Susanne Lindgrén, 'Äktenskap, föräktenskapliga förbindelser och sammanboende. Sociala mönster i den tidiga industrialismens Helsingfors', *HTF* 1984, s. 281–300. Aina Schiotz, 'Prostitution och prostituerade i 1880 års Kristiania', *Det kriminelle kjønn. Om barnefødsel i dolgsmål, abort og prostitution. Bidrag till norsk kvinnehistorie*, Oslo 1980.

³⁰ Fruentimmersföreningen i Helsingfors, årsberättelse 1860, HSA.

personer som var intresserade av att grunda ett skyddshem för unga kvinnor.³¹ Sådana hem för unga kvinnor som löpte risk att inte finna sin utkomst annat än genom att prostituera sig och för kvinnor som redan hade slagit in på banan, men var villiga att ändra sig fanns vid den här tiden bland annat i Stockholm, Petersburg och Berlin, de städer från vilka filantroper i Helsingfors skaffade sin mesta inspiration. Skyddshemmen i de nämnda städerna var ofta upprättade av diakonirörelsen eller med dess medel och kallades Maria- Magdalena hem, äsyftande den botfärdiga synderskan i Lukasevangeliet.³²

Fruentimmersföreningen i Helsingfors skulle vid den aktuella tidpunkten inte ha saknat ekonomiska resurser för att starta ett sådant hem. Överstinnan Aurora Karamsin, en av de mest betydande personerna i staden då det gällde donationer för välgörande ändamål, hade nämligen ingått som verksam medlem i föreningen och lovat ställa medel till föreningens disposition för ett eller annat filantropiskt projekt. Diakonirörelsen stod Karamsin nära. Hon närde till och med en plan att, med Fruentimmersföreningens bistånd, grunda en diakonissanstalt i Helsingfors.³³ Vid överläggningar inom föreningen i början av 1861 uppställdes en önskelista med fem projekt som kunde förverkligas med de Karamsinska pengarna. Förslagen gällde en soppkokningsanstalt där fattiga kunde äta för en billig penning, skyddsanstalten för unga kvinnor som hade gått ut skolan och var i tjänst eller på egen hand, barnkrubbor eller ett slags daghem för arbetarbarn, ett barnhem för föräldralösa och vanvårdade småflickor och slutligen diakonissanstalten.³⁴

Bland förslagen fanns således tre anstalter, den för unga kvinnor som fallit offer för prostitution, barnhemmet och slutligen diakonissanstalten samt dessutom två förslag till mindre kostsamma inrätt-

³¹ Topelius t. Cygnaeus 21.1.1861, Topelius samling, HUB.

³² Engman, s. 381. *Kyrkligt Veckoblad* 8/1868. Tommie Lundqvist, *Den disciplinerade dubbelmoralen. Studier i den reglementerade prostitutionens historia i Sverige 1859–1918*, Meddelanden från historiska institutionen i Göteborg nr 23, Göteborg 1982, s. 305–309.

³³ Ingrid Qvarnström, *Ett legendomspunnet liv. Aurore Karamsin och hennes samtid*, Helsingfors 1937, s. 335–339. Topelius t. Cygnaeus 21.1.1861, Topelius samling, HUB.

³⁴ Topelius t. Cygnaeus 21.1.1861, Topelius "diarier" 1857–1860, HUB.

ningar, soppköket och barnkrubban. Aurora Karamsin drev på diakonissanstalten, Topelius höll på barnhemmet. Bland föreningens fruar, fröknar och mamseller rådde oenighet om vilket eller vilka projekt som var de viktigaste. Det förefaller dock som om det bland föreningens medlemmar, inklusive Topelius, men fränsett Karamsin, skulle ha rätt en viss enighet om att diakonissanstalten åtminstone inte kunde komma i fråga, varför de återstående alternativen således var skyddshemmet för unga kvinnor och barnhemmet.³⁵

På en diakonissa ställdes krav som de flesta av föreningens medlemmar varken kunde eller ville leva upp till. En diakonissa skulle vara beredd att "helt uppfostra sig i herrrens tjänst". Hon skulle vara ödmjuk, lydig och flärdfri. Dessutom skulle hon vara beredd att leva som ogift.³⁶ Diakonirörelsen stod också föreningen politiskt fjärran. De flesta av föreningens aktiva medlemmar tillhörde kretsar i staden som var kända för nytänkande i liberal eller fennomansk anda. Det som förenade dem var en strävan att bryta ned åtminstone en del av ståndssamhällets sociala skrankor, genom att, med frivilliga medel, minska klyftan mellan såkallat bättre och sämre folk i staden. Diakonirörelsen, med sin stränga hierarki, sina utpräglade könsroller, slutna anstalter och regler, representerade för dem konservatism, stränghet och gammalmodighet.³⁷

Allt det här gjorde föreningens förhållande till Karamsin penibelt. Å ena sidan var man helt beroende av de pengar hon kunde erbjuda. Det fanns ett stort behov av att utveckla föreningens verksamhet för att den skulle få någon som helst reell betydelse i fråga om att lindra nöden i staden. På detta berodde också medlemmarnas motivation att överhuvudtaget verka inom föreningen. Å andra sidan var föreningsmedlemmarna inte intresserade av ideologin bakom pengarna.

Den person som kom att yttra de avgörande orden i fråga om föreningens tilltänkta projekt hörde dock inte alls till föreningen. Han

³⁵ Topelius t. Cygnaeus 21.1., 15.2.1861, HUB.

³⁶ 'Om diakonissverksamhet i äldre och nyare tid', *Kyrkligt Veckoblad* 1868/8.

³⁷ Alexandra Ramsay, *Huvudstadens hjärta. Den tidiga organiserade filantropin i Helsingfors cirka 1840–1860*, otryckt licentiatavhandling i Finlands och Skandnaviens historia, Helsingfors universitet, 1989, s. 3–10, 100–122.

var därtill en person som i offentligheten, i december 1860, i tidskriften *Från Nera Och Fjerran* med undertiteln *Litteraturblad för Finlands kvinnor*, starkt hade kritiserat föreningen för missriktad barmhärtighet och självsvald, åsyftande bland annat föreningens planer på ett skyddshem för fallna kvinnor. Pastor Uno Cygnaeus, som hade en kolumn i tidskriften som utgavs av den liberala, radikalt konstitutionellt sinnade journalisten Theodor Sederholm, meddelade att det var mäns, inte kvinnors, sak att avskaffa sådana samhällsinstitutioner ur vilka "kräftsjukdom" sög sin näring. "Qvinnans huvudsakliga uppgift härvid är att verka för spridandet av bildning och kunskap", tillade pastorn. Han företrädde, i likhet med tidningens utgivare, en stark tilltro till bildningen som ett samhällsomskapande medel. Idealismen gällde också bägges syn på kvinnors betydelse i sammanhanget.³⁸

Cygnaeus som vid den här tiden vistades i Helsingfors och Ekenäs för att färdigställa sitt förslag om folkskolan i Finland rådfrågades av Topelius angående Fruntimmersföreningens olika planer och framlade vägande ord. Till Topelius skrev han att barnhemmet tvivelsutan var det projekt som borde genomföras. Han föreslog samtidigt att det skulle verka enligt Fröbels principer. Angående skyddshemmet för fallna kvinnor slog han fast:

... en halvmessyr som är mer till namnet än för gagnet. Det bästa sättet att bereda unga flickor skydd för kränkning är onekligen att varje moder lär sin dotter att riktigt uppfatta sitt eget värde, sin höga heliga bestämmelse att vara vårdarinna av jordens härligaste blommor, de till Guds beläte skapade älskliga barnen, att vara den fridlysta helgade prestinan i det Guds tempel som varje hem borde utgöra. . .³⁹

De övriga förslagen hade han heller inte mycket till övers för, frånsett soppkokningsanstalten. Inom fruntimmersföreningen rådde fortfarande stor tvekan angående anstalterna även efter att Cygnaeus hade sagt sin mening. Under en privat överläggning mellan Cygnaeus

³⁸ Signaturen Uno [Uno Cygnaeus], 'Om barmhetighetsverk', Bref till Viola. *Från Nära och Fjerran. Litteraturblad för Finlands kvinnor* 1860/12. Gustaf F. Lönnbeck, *Uno Cygnaeus. "Finska Folskolans fader"*, Helsingfors 1910, s. 174. Olof Mustelin, 'Theodor Sederholm publicist, författare, förläggare och boktryckare', *Finländska gestalter V*, Ekenäs 1966.

³⁹ Cygnaeus t. Topelius 31.1., 15.3.1861, HUB.

och Aurora Karamsin blev det dock slutligen avgjort att största delen av de för föreningen avsedda medlen skulle användas till att inrätta ett barnhem. Cygnaeus skrev till Topelius att överstinnan också medgav: ". . . att asylor etc. voro blotta nödfallsanstalter, som vila på inhuman grund om de och hava ett filantropiskt sken."⁴⁰

Att Cygnaeus blev indragen berodde sannolikt på att han vid den här tiden kunde betraktas som ett slags expert i folkbildnings- och andra filantropiska frågor. 1858 hade han av senaten, på grund av sitt framsynta förslag om hur folkskolan skulle organiseras i Finland, utsetts att avge ett betänkande i saken. Till uppgiften hörde också att genom resor i utlandet inhämta kunskaper om folkbildningens praxis. Brev från sin resa publicerade Cygnaeus i tidningar i hemlandet, främst *Helsingfors Tidningar* och Snellmans *Litteraturblad*. I breven delgav han sina erfarenheter både från folkskolor och från barnträdgårdar och diverse andra filantropiska anstalter. Cygnaeus prisade särskilt de av Pestalozzi och Fröbel inspirerade barnträdgårdar han besökte på olika orter i Schweiz samt i Berlin och Hamburg. Han var däremot kritiskt inställd till diakonirörelsens inrättningar av olika slag som enligt honom företrädde ett kasernväsende.⁴¹

Valet av Cygnaeus till rådgivare kan förefalla självklart men var samtidigt ändå komplicerat. Dels hade han i skarpa ordalag kritiserat föreningen, dels var han, det stora uppdraget till trots, i många avseenden en utomstående i det helsingforsiska samhället. Han hade ingen märkvärdig karriär inom stat eller kyrka och mellan 1839 och 1860 hade han vistats i Sitka och S:t Peterburg och var således en relativt okänd person.⁴²

Cygnaeus folkskoleförslag och hans synpunkter i resebrevet hade mötts av skarp kritik. Till hans ivrigaste motståndare hörde biskopen i Borgå stift, Frans Ludvig Schauman och dåvarande professorn i filosofi Johan Wilhelm Snellman. Båda stod Fruentimmersföreningen i

⁴⁰ Cygnaeus t. Topelius 31.1. och 15.3.1861, Topelius t. Cygnaeus 21.1., 15.2.1861, HUB.

⁴¹ Gösta Cavonius, *Den svenskspråkiga folkskolläroverutbildningen i Finland 1871–1974. Seminariernas tillkomst, utveckling och inre liv. Historik*, SSLF 549, Helsingfors 1988, s. 18–32. Lönnbeck, s. 74–99.

⁴² Lönnbeck, s. 30–49.

⁴³ Ramsay, s. 33ff, 117–122.

Helsingfors nära. Schauman hade varit föreningens första sekreterare, Snellman hade i många sammanhang både offentligt och privat understött det slags verksamhet som föreningen bedrev, särskilt i skolan för fattiga flickor.⁴³ Det fanns dock personliga band också mellan Cygnaeus och Fruntimmersföreningen. Skolan för fattiga flickor förestods 1860 av friherrinnan Mathilda Furuhielm, född von Kothen. Hon var gift med chefen för senatens ecklesiastikexpedition H.V. Furuhielm. Den liberalt och konstitutionellt sinnade Furuhielm, som för övrigt hade efterträtt sin svåger Casimir von Kothen på posten, var en av de få anhängarna inom senaten av Cygnaeus folkskoleförslag.⁴⁴

För ”folkskolans fader”, som vid den här tiden ännu inte satt säker i sin sadel – utnämningen till överinspektör för folkskolorna skedde först i februari 1861, men i pressen pågick en näbbig och vass polemik om folkskolorna – var utsikten att vinna vänner inom en förening med så många medlemmar på samhällets högsta trappsteg säkert välkommen.⁴⁵ Han såg i föreningens rådvillhet till och med en möjlighet att gå i bräsch för ett av sina egna favoritprojekt.

Barnhemmet inledde sin verksamhet hösten 1861 och blev småningom Fruntimmersföreningens huvudprojekt. På hemmet skulle föräldralösa eller vanvårdade flickor fostras till ”sedliga, dugliga och praktiska tjänarinnor”. Barnhemmets matrikel utvisade dock femton år senare att av de tjugo flickor som då hade utgått ur hemmet, i regel i en ålder av 14 eller 15 år, hade åtminstone åtta fallit offer för prostitutionen.⁴⁶

Då Fruntimmersföreningen i Helsingfors började koncentrera sig på barnavård kan man inte säga att den följde ett diktat av Cygnaeus. Inom föreningen fanns många, Topelius bland dem, som understödde projektet. Sannolikt var merparten av föreningens medlemmar dessutom lättade över att Cygnaeus, genom att tala för barn-

⁴⁴ Fruntimmersföreningen i Helsingfors, årsberättelse 1860, HSA. Tor Carpelan, *Ättartavlor för de på Finlands Riddarhus inskrivna ätterna*, Helsingfors 1954. Lönnbeck, s. 111.

⁴⁵ Cavonius, s. 24–32.

⁴⁶ Fruntimmersföreningen i Helsingfors, årsberättelser 1861–1866. Barnhemmets matrikel HSA. Forssman, s. 198–199.

hemmet, hade fått Aurora Karamsin att skjuta planerna på en diakonissanstalt på framtiden. Föreningen hade dock gjort ett intressant val, att ägna sig åt barn framom så kallade fallna kvinnor. Det var ett val i vilket politik spelade in. Genom att välja det frøbelska barnhemmet framom skyddsanstalten, med dess anknytning till inre mission profilerade sig föreningen än en gång som ett liberalt alternativ inom dåtida socialpolitik.

Liberalt var valet i den bemärkelsen att det inte föll på sådant som hade kallats för kasernväsande och korrektionshus. Samtidigt bibehöll föreningen genom det här valet sin högrestandsprofil. Inre missionsens och diakonirörelsens anhängare tillhörde för det mesta skikt som stod lägre i den dåtida samhällshierarkin än majoriteten inom Fruentimmersföreningen.

Majoriteten inom föreningen prioriterade således att vara modern i sin socialpolitik framom medkänslan med den aktuella gruppen av utsatta kvinnor. Utgången hade dock också en könspolitisk aspekt. Barnhemmet var för det första det enda alternativ som de män som var indragna i föreningsverksamheten understödde. Valet var också könspolitiskt i den meningen att föreningen valde bort en kvinnofråga, eller egentligen vad vi idag skulle se som ett problem typiskt för kvinnorörelser att uppmärksamma. Vid den här tiden var det emellertid betydligt mer komplicerat att uppmärksamma frågan än vad det är idag.

I samhällets moralkodex var prostitution inte i alla avseenden ett problem. "Och horhuset var en nödvändighet för att inte söner skulle behöva gifta sig innan de hade fått goda inkomster, och för att döttrar skulle bevara oskulden tills de stod brud", så sammanfattade Arvid Järnefelt, i *Mina föräldrars roman* dubbelmoralens kärna.⁴⁷ Dubbelmoralen delade in kvinnorna i två klasser, den stora majoriteten av så kallade respektabla kvinnor som lämpade sig för familjeliv och den lilla minoritet som sålde sin kropp på gator eller i bordeller. Prostitution betraktades närmast som ett moraliskt problem för den förra kategorin av kvinnor, den vars sedlighet var en närmast helig och fridlyst sak, något som allra minst fick befläckas med kunskap

⁴⁷ Järnefelt, s. 184–185.

om "osedlig" kärlek – något som framgick av Cygnaeus ovan citerade uttalande.⁴⁸

Prostitution var således en förutsättning för moralen, den balanse-
rade systemet och var inte ett hot mot det, så länge verksamheten var
osynlig. Då den blev synlig upplevdes den som ett moraliskt pro-
blem. Det är signifikativt att Fruntimmersföreningen uppmärks-
made problemet offentligt först då det kunde påvisas att det kränkte
familjen, då dubbelmoralen inte fungerade. "Mödrar drifwa handel
med sina döttrar" och "män lefva på sina hustrurs vanära " visade att
systemet hade sprängt sina egna ramar. Därmed hade Fruntimmers-
föreningen också fått en anledning att ingripa i frågor som den enligt
rådande moralkodex helst skulle tåga om.

Valet att ägna sig åt barn framom fallna kvinnor och att starta en
fröbelsk barntädgård medförde att Fruntimmersföreningen i Hel-
singfors profilerade sig som en av de mest moderna och framsynta
filantropiska föreningar i det dåtida Finland. Det innebar att med-
lemmarna på nytt fick gömma de känslor som de i veckokrönikan
hade gett utlopp för, rädsla för det som hände i de fattiga familjer
som de hade tagit ansvar för och rädsla för det som kunde drabba
deras egna familjer. Först tjugo år senare kunde och ville kvinnoför-
eningarna bryta det här slaget av vanmakt.

⁴⁸ Nieminen, s. 91–98.